

HZ. İBRAHİM VE KURBAN - Abraham and Sacrifice -

Özden Kanter Ekinci

Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

Abstract *Historically it is a fact that sacrifices have been dedicated to the divine or divinity-attributed beings one kind or another. These sacrifices or rituals have varied from culture to culture and from religions to religions. In the very core of the sacrifice lies the will of God and His sake. In terms of God-man relation this ritual has a distinct place in the history of religions and worths researching as it gives the parametres of this relationship. And it goes without saying that Abraham as the forefather of all religions deserves to be markedly referred. This paper tries to summarize these points.,*

Key Words: *Sacrifice, rituals, Abraham.*

Giriş

Türkçede kullandığımız kurban sözcüğü Arapçada “yaklaşmak” anlamına gelen “*karebe*” fiilinden türemiştir. Bu fiil; uzağın zıddı olan yakını ifade etmektedir. İsfehâni, bu sözcüğün Kur’an’daki anlamına ilişkin olarak yer, zaman, ilinti/*nisbe*, mertebe/*hutve*, koruma ve güçle ilişkili anlamlarını vermektedir. Bir terim olarak kurban; “kendisi ile Allah’a yaklaşılacak şey”¹ demektir. Bu anlam, Arapların kendi hizmeti ile krala yaklaşan için “*kralın kurbani*”² sözlerinde de vardır. Kurban sözcüğü Kur’an’da “*Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini de gerçek olarak oku. Hani, ikisi birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmişti, ötekinden kabul edilmedi. "Seni mutlaka öldüreceğim." dedi. Öteki: "Allah sadece takva sahiplerinden kabul eder" dedi*”³ ayetinde kullanılmaktadır. Bu anlatımda Kur’an’ın tarihsel olayları anlatımındaki yöntemine uygun olarak kişilerin isimlerine yer verilmemiş, sade-

¹ İsfehânî, Râğıb, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, 601-602.

² İsfehânî, *age*, 602.

³ Mâide 5/27; Kur’an’ın anlatımlarında kurban sunan kişinin takvasına vurgu vardır. Kurban ile ilgili ayette onun etinin ve kanının Tanrı’ya ulaşmayacağı, sadece bu eylemi yapanların takvasının ulaşacağı ifade edilmektedir (Hacc 22/37). İncil’de iman, “*umut edilene güvenmek, görünmeyen şeylerin varlığından emin olmaktır*” şeklinde tanımlandıktan sonra, imanından ötürü başarıya ulaştıran örnekler bağlamında yer almakta ve “*Habil’in Tanrı’ya Kayın’dan daha iyi bir kurban sunması iman sayesinde oldu. İmanı sayesinde doğru biri olarak Tanrı’nın beğenisini kazandı*” denilmektedir (İbranilere Mektup, 11:4) Bu olayın daha ayrıntılı anlatımı Tevrat’ta yer almaktadır (Yaratılış, 4: 1-16). Tevrat’ta bu anlatımın yaratılış kısmında yer alması, anlatımın ana temasının kurban ibadetini açıklamak değil, insan türünün türeyişi olduğunu göstermektedir.

ce yapılan eylemdeki samimiyet ana tema olarak işlenmiştir. Diğer bir kullanım ise; “Onlar şöyle demişlerdi: “Allah bize ant verdi, kendisi bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir resule inanmayacağız.” Söyle onlara: “Size benden önce o dediğinizle birlikte açık deliller getiren resuller gelmişti. Peki, madem doğru sözlülerdiniz neden onları katlettiniz?”⁴ ayetinde yer almaktadır. Bu ayette ifade edilen “ateşin yiyeceği kurban” ifadesi, elçilerin doğrulanması bağlamında Allah tarafından ateşle köze çevrilen kurban şeklindeki tarihsel olaylarla ilgili Yahudilerin bir inancına işaret etmektedir. Kurban anlamında İngilizcede Latince *offere* sözcüğünden türeyen *offering* sözcüğü ve *sacrificium* sözcüğünden türeyen *sacrifice* sözcükleri kullanılmaktadır.⁵

1. Hz. İbrahim’in İki Yaşam Evresi

Kur’an’ın Hz. İbrahim hakkındaki tarihsel olayları anlatma tarzı, diğer tarihsel olayların anlatım tarzından farksızdır. Bu yöntem; anlatımı yer, tarih, zaman ve kişiden soyutlama ve bizzat anlamda ve ilkede odaklaşma yöntemidir. Bu yöntemin bir gereği olarak Kur’an, önceki kitapları doğrulama amacıyla anlattığı kıssalarda kişilere atıfta bulunmakta, fakat genel olarak anlatım ana temada odaklaşmaktadır. Kur’an’ın Hz. İbrahim’le ilgili anlatımlarında onun yaşamının iki evreye ayrıldığı söylenebilir. Bu evrelerden ilki; onun putperest bir topluluktaki yaşamıdır ki bu evrede onun, şirki sorgulayan ve akli imkansızlığını açıklayan bir söylemi vardır. Buna bağlı olarak bu evredeki yöntemi, onun tebliğinin bir özelliği olarak değerlendirilmekte ve akılcı yöntem olarak isimlendirilmektedir.⁶ Bu yöntemin; vahye iman etmeyen bir topluluğa dinsel ilkelerin anlatılmasında etkili bir yöntem olmasından ötürü tercih edildiği söylenebilir. Kur’an’da onun bu yaşam evresi hakkındaki anlatımlar; otorite sahibi birisinin onunla tartışması, diriliş olacağına ilişkin zihinsel çıkarsaması, babasına ve topluma putlara tapmasının yanlışlığı anlatması, putların konulduğu mekandaki putları kırmasıdır.⁷ Bu evrede, onun muhatapları putperestlerdir ve onlara yaptığı tebliğde etkili olamadığı görülmektedir.

Onun yaşam evrelerinden ikincisi; dinsel geleneğin var olduğu bir toplulukta ki yaşamıdır ki, incelediğimiz konu onun bu yaşam evresinde gerçekleşen bir olguy-

⁴ Âl-u İmrân 3/183.

⁵ Leisten, Beate Pongratz, “Ritual Killing and Sacrifice in The Ancient Near East”, *Human Sacrifice in Jewish and Christian Tradition*, Leiden-Boston 2007, 5. Leisten’e göre batı dillerinde de kullanılan bu iki terim arasındaki fark, *offering* sözcüğünün kurbanı ifade eden genel bir sözcük olması, *sacrifice* sözcüğünün ise daha dar anlamda ve özel durumları ifade eden bir sözcük olmasıdır.

⁶ Yar, Erkan, “Hz. İbrahim ve Akılcı Yöntemi”, *Kelam Araştırmaları*, 4:2 (2006), ss. 87-104.

⁷ Bakara 2/258, 260; En’âm 6/74-79; Enbiyâ 21/50-57; Şuara 26/68-83.

la ilişkilidir. O, bu evrede vahyin yönlendirmelerine uymaktadır ki Kur'an, Hz. İbrahim'e vahyedildiğini ve sahifelerinin⁸ olduğunu belirtmektedir. Kur'an'daki bu evre ile ilgili anlatımlar, onun Kabe'yi inşa etmesi, bu mekanla ilgili ritüellerin oluşumu, oğlunu kurban etme giriřimi⁹ vs. şeklindedir.

Bu iki yaşam evresinin ayrışma noktasını, onun putları kırma olayı ve bu eylemine bağlı olarak putperestler tarafından onun cezalandırma girişimi oluşturmaktadır. Kur'an'ın bu olay hakkındaki anlatımına göre, onların putlardan uzaklaştıkları bir zamanda, Hz. İbrahim putların olduğu yere gitmiş ve putları kırmış fakat büyük puta dokunmamıştır. Putperestlerin putları kimin kırdığına dair soruştırmalarında, büyük putun diğerlerini parçalamış olabileceği şekilde cevap vermiş, bu olay üzerinde de putperestler onu ateşe atmışlardır. O, ateşe yanmaktan kurtulmuş ve Allah tarafından başka bir yerde tebliğ faaliyeti gerçekleştirmek üzere görevlendirmiştir.¹⁰ Bu anlatımda, Allah'a yakınlaşmak için diğer belirli varlıklardan ortaklar ve aracılar oluşturma inancına dayanan ve putperestlik olarak isimlendirilen dinsel gelenek, akli kanıtlar ileri sürülerek olumsuzlanmaktadır. Çünkü bu anlatımdaki ana tema, Hz. İbrahim'in ateşten kurtarılması değil, onun putların ilah olamayacağı konusundaki ikna yöntemidir.

Anlatımdaki akli kanıtlama yönteminin dikkate alınmaması ve doğrudan Tanrı'nın müdahalesi ile onun kurtarılması temasının işlenmesi, bu kıssada anlam kaymasına neden olmaktadır. Hz. İbrahim'in ateşe yanmaktan kurtarılması, ateşin etkisiz ve bu nedenle de zararsız hale getirilmesi, yani maddenin özelliklerinin geçersiz kılınması suretiyle olduğu şekilde anlaşıldığı gibi,¹¹ onun kurtulmuş olması nedeniyle ateşe yanmamasını ve dolayısıyla ateşin onun için zararsız olması şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim Kur'an, İsrail Oğulların kendilerine gönderilen bazı elçileri öldürdüklerine ilişkin anlatımlara yer vermekte, onların öldürülmelerinin de gerçekleştiği anlatılmaktadır. Bu durumda Hz. İbrahim gibi diğer elçilerin de, öldürülme biçimlerine uygun olarak öldürmelerin engellenmediği görülmektedir. Râzî, Ebû Müslim el-İsfehânî'nin bu anlatımda yer alan Allah'ın ateşe emrinin diğer varlıklara

⁸ A'lâ 87/19; Âl-u İmrân 3/84.

⁹ Bakara 2/127.

¹⁰ Enbiyâ 21/51-71.

¹¹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vil'i Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Muhsin et-Türkî, Kahire 2001, 16/309. Hatta bu ayetin tefsirinde Taberî, yeryüzündeki bütün ateşlerin söndüğüne ilişkin yorumlara da yer vermektedir. Zemaşerî, bunun ateşin tabiatından olan sıcaklık ve yakmayı ondan soyutlanması şeklinde olduğunu ve bunun da Allah'ın gücü dahilinde olduğunu belirtmektedir. Bkz. Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Kahire 1987, 3/126. Beydâvî de, bunun bir mucize olduğu kanaatindedir. Bkz. Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, Beyrut trs, 4/101.

“ol” emri gibi olmadığı, çünkü cansız varlıklara hitabın imkansız olduğu şeklindeki görüşüne yer vermektedir.¹²

Hz. İbrahim inkarcıların elinden kurutulduktan sonra, görevlendirildiği yer konusunda müfessirler arasında farklı anlayışlar mevcuttur. Râzî, ayetteki “*bârekna*” ifadesinden hareketle, “sonra Allah, Hz. İbrahim’e nimetini onu o beldeden, kardeşi oğlu Lût ile yani Lût b. Hârân ile birlikte oradan kurtarıp, bütün âlemler için bereket verdiği arza” ulaştırdı. Haberlerde bu hâdisenin Bâbil sınırları içinde gerçekleştiği geçmektedir. Allah Hz. İbrahim’i oradan kurtarıp, “*arz-ı mübarek*”e ulaştırmıştır. Bu arzın, Mekke olduğu söylendiği gibi, “*etrafını mübarek kıldığımız, Mescid-i Aksâ*” âyeti delil getirilerek, Şam diyarı olduğu da söylenmiştir. Bu beldenin bereketli oluşu ya dinî bakımdandır. Çünkü ekseri peygamberler oradan çıkmış, onların şeriatları ve dinlerinin eserleri orada yayılmıştır. Veyahut da bu bereket, dünyevi açıdandır. Çünkü Allah, o beldeyi, suları, ağaçları, meyveleri, bereketi ürünü çok, yaşayışı güzel bir belde kılarak, bereketli yapmıştır. Yeryüzündeki bütün tatlı suların kaynağının aslının, “Beyt-i Makdis”teki o kaya parçasının altından olduğu ileri sürülerek, bu bereketin tefsir edildiği de görülmüştür¹³ demektir. Beydâvî, onun Irak’tan Şam’a gönderildiğini söylemektedir.¹⁴ Yahudi kaynaklarında da Hz. İbrahim’in, Keldanilerin başkenti Ur kentinde doğduğu, oradan da Kenan diyarına geldiği, bununla birlikte Harran’da da bir süre kaldığı belirtilmektedir.¹⁵ Bizim için önemli olan, onun geldiği bölgenin dinsel gelenekleri ve bu gelenekler içerisinde insan kurbanının var olduğudur.

2. Hz. İbrahim’in Oğlunu Kurban Etme İsteğinin Kaynağı

Kur’an’da bir kişinin başkası tarafından öldürülmesinin iki temel nedeni belirtilmektedir. Bunlar da o kişinin bir kimseyi kasten öldürmüş olması veya fesat çıkarmasıdır. Bunun dışında haksız yere insan öldürme eylemi yasaklanmıştır. Bununla birlikte insanın yaşatılması gereği, pek çok ayette dile getirildiği gibi, yeryüzünde halife olarak yaratılan insanın bu görevini yerine getirmesi ve yaratılış amacını gerçekleştirmesidir. Allah’ın insanın yaşaması hakkındaki bu genel ilkesi, çocukların kendisi için kurban edilmesini istemesini olumsuzlamaktadır. Bu durumda Tanrı’nın bir kimsenin çocuğunu kendisi için kurban etmesini emretmesi, Kur’an’da anlatılan Tanrı tasavvuru açısından imkansızdır. Râzî, Allah’ın gerçekleşmesini istemediği bir

¹² Bkz. Râzî, *Mefâtiḥ*, 22/188; Râzî, ateşin nasıl soğuduğuna ilişkin üç görüş zikretmektedir. Bunlar da; Allah’ın ondaki sıcaklık etkisini giderdiği, ateşin Hz. İbrahim’in bedeninde onu etkileyecek bir engel yarattığı ve ateşin onun bedenine ulaşmasını engelleyici bir engel yarattığı şeklindedir.

¹³ Râzî, *Mefâtiḥ*, 22/190.

¹⁴ Beydâvî, *age*, 4/101.

¹⁵ Mendelsohn, Charles J., “Abraham”, *Jewish Encyclopedia*, London 1901, 1/83.

şeyi emredebileceğini kabul etmekte ve bu görüşüne Allah'ın İsmail'i kurban etmesini emretmesi ve sonra da bundan vazgeçmesini delil olarak sunmaktadır.¹⁶ Allah'ın onu denemek için oğlunu kurban etmesini emrettiği şeklindeki bir anlayış da tutarlı değildir. Çünkü deneme; sonuçları yönünden kötü veya iyi olan bir olay karşısındaki bir kimsenin tavrını görmek için bir olayın onunla ilişkilendirilmesi değil; bir kimsenin kendisine ilişen ve sonuçları yönünden iyi veya kötü olarak etkilenen bir olay ardından tavrını görmektir.

Kadim Yahudilikte sunular, insanın amaçlarına göre çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Yakmalık sunu, tahıl sunusu, arınma sunusu, esenlik sunusu, günah sunusu veya kefarete sunusu vs. bunlar arasında yer almaktadır.¹⁷ Kurbanın bu çeşitleri içerisinde Yahudilikteki nemi ve konumuzla ilişkisi açısından yakmalık sunu/*burnt offering* çeşitine değineceğiz. Tevrat'ta yakmalık sunuların neliği, sunaklarda sunulması, hayvan sunuları ise kusursuz ve erkek olmaları, kuşlardan yapılacak sunuların türleri ve sunu esnasında yapılacak ritüeller açıklanmaktadır. Bu açıklamalarda, din adamlarının bu sunu esnasındaki görevleri ile birlikte, sunuların nitelikleri de yer almaktadır.¹⁸ Tevrat'ta Hz. İbrahim'in oğlu İşhak'ı yakmalık sunu olarak kurban etmesi emri yer almaktadır.¹⁹ Bununla birlikte insanların putlara ve ilahlara yakmalık sunu olarak çocuklarını kurban etmeleri de yasaklanmıştır.²⁰ Tevrat'taki anlatımlarda İşhak'ın yakmalık sunular hakkında bilgisi olduğu ve bu nedenle de yakmalık sunu kuzusunun nerede olduğunu sorduğu açıktır. Yakmalık sunu olarak Hz. İbrahim'e İşhak'ın yerine ko verilmesi olayını, insan kurbanları yerine hayvanların kurban edilmesi şeklindeki tanrısal emir olarak anlamak mümkündür. Bu durumda bunun ona olağandışı bir yolla bir hayvan göndermek yani fiili bir olay olması yerine, insan kurban etmenin yasaklanması ve hayvan kurban edilmesinin uygunluğunun açıklanması olarak anlamak mümkündür.

Çeşitli coğrafyalarda Tanrı veya bir ilaha insan kurban etmenin dinsel bir gelenek olarak var olduğu grlmektedir. Mezopotamya'ya ait arkeolojik ve yazılı

¹⁶ Razi, age, 26/115.

¹⁷ Tevrat'ta sunular ve bunlara ilişkin ritüeller Levililer kısmında 1-6 bölümler arasında anlatılmaktadır. Yahudilikteki sunuların anlam ve çeşitleri için bkz. Miller, Patrick D., *The Religion of Ancient Israel*, Usa 2000, 106-131.

¹⁸ Bkz. Çıkış 28:18, 25; Levililer 1:3, 1:14, 6:9 vd.

¹⁹ "Tanrı, "İşhak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git" dedi, "Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun." Yaratılış 22:2. Yakmalık sunular hakkında bkz. Miller, age, 107-110.

²⁰ Bu yasaklama için bkz. "şimdiye dek oğullarınızı ateşte kurban edip sunularınızı sunmakla, putlarınızla kendinizi kirlettiniz" Hezekiel 20:31; "İlah Molek'e ateşte kurban edilmek üzere çocuklarından hiçbirini vermeyeceksin. Tanrı'nın adına leke getirmeyeceksin. Rab benim" Levililer 18: 21.

materyalin, çok sayıda öldürme ritüellerini içerdiğini söylemektedir.²¹ Hatta insan kurbanlarının Yahudiler dışındaki her toplulukta görüldüğü ve bu olgunun var olduğu putperest topluluklarda da kızgın tanrının yatıştırılması için ona kurban verildiği belirtilmektedir.²² Yunan kültüründe insan kurbanının var olduğu ve bunların da kefarete kurbanı, zafer kurbanı, felaketlerden güvende olma kurbanları olduğu belirtilmektedir.²³ Hıristiyan geleneğinde her ne kadar insan kurbanları mevcut olmasa da, Hz. İsa'nın insanların günahlarına kefarete olarak öldüğü inancının varlığı bile, toplumsal bilinçte insan kurbanları tasavvurunun olduğunu göstermektedir.²⁴ Kur'an'daki Hz. İbrahim hakkındaki bu anlatımın ana teması, insan kurbanının yasaklanmasıdır. Onun görevlendirildiği coğrafya, ilk doğum erkek çocuklarının Tanrı'ya kurban edilmesine ait fenomenlerin olduğu bir yerdir. Toplumlar da dinsel olarak kabul edilen ve bu nedenle de uygulanan bazı fenomenlerin, elçilerin uygulamaları beraberinde veya sonrasında kaldırıldığı çok sayıda örnek vardır. Sözgelimi Hz. Muhammed'in evlatlığı Zeyd'in boşadığı eşi Zeynep ile evlenmesi olayı ile bir kimsenin evlatlıklarının boşadıkları eşleri ile evlenmelerinin uygunluğuna ilişkin hüküm vaz edilmiştir.

Kur'an'ın açıklama ve yorumlarını inceleyen müfessirler, vahyin elçiye geliş biçimleri ile ilgili teorilerinde genel olarak eski geleneklerin etkisi altındadırlar. Tefsir metodolojisi eserlerinde vahyin geliş şekilleri olarak doğru rüya, vahiy meleğinin görünmeksizin elçinin kulağına fısıldaması, meleğinin insan kılığına girerek vahiy bildirmesi, vahyin çan sesi şeklinde gelmesi, meleğinin asli suretinde görünmesi, herhangi bir aracı olmaksızın Allah'ın elçiye vahyetmesi olarak açıklanmaktadır.²⁵ Kur'an'da vahyin elçiye geliş şekillerine ilişkin bir anlatım bulunmaktadır; ancak vahyin elçinin kalbine indirildiği ifade edilmektedir. Kur'an'ın "*Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir*"²⁶ ifadesi, Allah-elçi iletişimi olarak doğrudan doğruya vahyetmek suretiyle, perde arkasından konuşmak suretiyle ve bir melek gönderip dilediğini onunla bildirmek²⁷ şeklinde anlaşıldığı gibi, genel olarak Allah-insan iletişimi olarak da anlaşılmakta ve bu ileti-

²¹ Leisten, agm, 5; Çeşitli kültürlerdeki insan kurbanı hakkında bkz. Özkan Ali Rafet, *Dinlerde Kurban Kültü*, Ankara 2003, 49-61.

²² Bushnell, Horace, *The Vicarious Sacrifice*, New York 1903, 452.

²³ Weiler, Gabriele, "Human Sacrifice in Greek Culture", *Human Sacrifice in Jewish and Christian Tradition*, Leiden-Boston 2007, 35-64.

²⁴ Bushnell, age, 482-484.

²⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1985, 48-50.

²⁶ Şûrâ 42/51.

²⁷ Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara 2002, 43.

şimin araşlarının da sezgisel dil, örtülü dil ve sözlü dil olduđu²⁸ şeklinde de anlaşılmaktadır.

Kelamcılar, rüyada vahyin imkanının kabul etmekte ve buna ilişkin kanıtlar sunmaktadırlar. İsfehâni'ye göre rüyada vahiy, “nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür” şeklinde rivayet edilen hadise göre bu gerçekteşmektedir.²⁹ Bunun için Kur'an'ın “Allah elçisinin rüyasını hak olarak doğruladı” ayetine atıfta bulunmaktadır. Fakat bu ayette ifade edilen Allah'ın rüyada elçisine vahyetmesi değil, peygamberin zorla çıkarıldığı Mekke'yi fethetme şeklindeki psikolojisinin bir yansıması olarak rüyasının doğrulanmasıdır. Elçilerin rüyalarının ve genel olarak insanın rüyasının bir niteliği olarak “sâdik” sıfatının eklenmesi dahi, rüyaların yalan çıkma ihtimalinin olduğunu göstermektedir. Beşeri bir tecrübe olarak her insan, uykusunda rüya görmekte ve bu rüyalar doğru ve yanlış olarak nitelenebilmektedir.

Kur'an'ın İbrahim hakkındaki bu anlatımında önemli olan rüya ile vahyin imkanı ve bunun gerçekliliğidir. Çünkü rüya ile vahyin imkanından söz edenler, bu görüşlerine delil olarak Allah'ın İbrahim'e rüyada bildirdiği bu anlatımı sunmaktadırlar.³⁰ Mâverdi, elçilik iddiasında bulunan bir kimse için, Allah'ın onunla doğrudan konuşması, melekleri vasıtasıyla ona hitap etmesi ve rüyada ona vahiy gelmesinin caiz olduğunu belirtmektedir.³¹ O, uykuda rüya konusunda da ilk rüyada nefsin konuşmasının mümkün olduğunu, rüyanın bazen doğru ve bazen de batıl olabileceği ve bu nedenle de onda şüphenin ortadan kalkması ve bilginin kesinleşmesi için tekrar etmesi gerektiđini³² belirtmektedir. Rüyanın kendisinde şüphe kalmaması ve kesinlik ifade etmesi için tekrar etmesi gereği, bu yolla elde edilen bilgilerin güvenilir olmadığının kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu ayete dayanarak elçilerin rüyalarının vahiy olduğunu kabul edenler, bu görüşlerine “elçilerin rüyaları vahiydir” şeklindeki bir hadisi de delil olarak kullanmaktadırlar. Ebu Zeyd'e göre, “rüya fenomenini “nefis” ile “aşkın alem” arasındaki iletişim durumu olarak algılayan telakkinin, nübüvvet olgusunun teorik temelini bütün insanlarda ortak olan birtakım hakikatlere dayanarak desteklemesi doğaldır. Bu anlayışın gölgesinde nübüvvet, aşkın ve farklı bir fenomen olmaktan çıkar; aksine anlaşılabilir, kavranabilir bir fenomen halini alır. Yine bu anlayışın gölgesinde, “beşerilikten sıyrılma” ifadeleri, özel bir tecrübe ya da “yaratıcı faaliyet” durumlarından biri olarak anlaşılabilir.

²⁸ Yar, Erkan, “Allah-İnsan Arasındaki İletişimin İmkânı ve Dili”, *Tabula Rasa*, Yıl:2, Sayı:5, Mayıs-Ağustos 2002, 135-150.

²⁹ İsfehâni, Râğıb, *el-İtikâdât*, thk. şimrân el-Iclî, Beyrut 1988, 142.

³⁰ Bkz. İsfehâni, *el-İtikâdât*, 142.

³¹ Mâverdi, Alî b. Muhammed, *I'lâmu 'n-Nübüvve*, Beyrut 1986, 31.

³² Mâverdi, age, 31-32.

Böyle olunca da vahyin iki şekli arasındaki ayrım, iki durum arasında değil, iki süreç arasındaki bir ayrım olmuş olur.”³³

Rüya ile vahyin olabilirliğine dair teolojik tartışmalar bir yana, bu anlatımda Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmesine ilişkin bir vahyin Tanrı tarafından indirildiğine, yani bu olayı yapması için emredildiğine ilişkin bir ifade bu anlatımda mevcut değildir. Diğer bir deyişle Hz. İbrahim, Allah tarafından kendisine bu şekilde bir emrin verildiğini söylememekte; aksine uykuda rüyasında gördüğünü anlatmaktadır. Doğrusu, Allah’ın özü itibarıyla kötü olan ve insanın yaratılış amacına aykırı olan çocukların kurban edilmesini emretmesi, teolojik olarak düşünülemez. Çünkü Allah, insan için iyi olan şeyleri emretmekte ve kötü olan şeyleri yasaklamaktadır. Bunu Hz. İbrahim’in bir denenmesi olarak algılamak da, Tanrı-insan ilişkisi bağlamında tutarlı değildir. Çünkü denenme; Tanrı’nın birey için özel bir emir vermesi veya bazı musibetlerle ilişkilendirerek onun fiilini görmesi değil; aksine doğal kanunların işleyişi sırasında bazı olaylarla karşılaşan insanın fiiline göre karşılık verilmesidir.³⁴ Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etme girişimine kaynaklık eden rüyanın, asıl olarak toplumsal uygulamaların bireysel bilinçte etkisi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu toplumsal uygulama da; ilk doğan erkek çocukların Tanrı’ya kurban edilmeleridir. Bu da; Hz. İbrahim’in kavmini terk etmesinden sonra geldiği toplumsal yapıda insan kurbanlarının varlığını göstermektedir.

3. Hz. İbrahim’in Kurban Etmek İsteddiği Oğlunun Kimliği

Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etme isteği anlatımını içeren Kur’an’ın anlatımının çözümlemesinde, Hz. İbrahim’in kurban etme girişiminde bulunduğu çocuğun kimliği ilk doğum erkek çocuklarla ilişkili ritüeller açısından önemlidir. Araplar ve İsraililerin soyunun dayandığı kişinin belirlenmesinde etkili olan da, onun kurban etmek istediği oğlunun kimliğiyle ilişkilidir. Hz. İbrahim’in kurban etmek istediği oğlunun İshak veya İsmail olduğu konusunda Müslüman alimler arasında ihtilaf söz konusudur. Taberî, Allah’ın Hz. İbrahim’e vereceğini müjdelediği ve Hz. İbrahim’in de büyüyünce Allaha kurban etmek istediği çocuğun, Hz. İbrahim’in oğullarından hangisi olduğu hususunda iki görüş olduğunu bildirmekte ve kendisi de bu çocuğun İshak olduğu görüşünü tercih etmektedir. O bu görüşüne gerekçe olarak Allah’ın bu ayette Hz. İbrahim’e, halim selim bir evlat hediye edeceğini müjdelediğini, bundan sonra gelen ayetlerde de bu çocuğun Hz. İbrahim tarafından kurban edilmek istendi-

³³ Ebu Zeyd, Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, Ankara 2001, 77.

³⁴ Tevrat’ta Allah’ın Hz. İbrahim’i denemek için ondan oğlu İshak’ı kurban etmesini istediği ifade edilmektedir. Yaratılış 22:2; Tevrat’ta yer alan bu anlatımın çözümlemeleri için bkz. Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, İstanbul 2003, 146-163.

ğinin zikredilmesi, Kur'an'ın diğeri ayetlerinde Hz. İbrahim'e müjdelenen çocuğın Hz. İshak olduğu açık bir şekilde zikredilmiş olmasını göstermektedir.³⁵

Taberî, Hz. İbrahim'in kurban etmek istediğı çocuğunu İsmail olarak kabul edenlerin görüşlerine delil olarak şunu zikrettiklerini belirtmektedir. Allah bu surenin yüz on ikinci ayetinde, Hz. İbrahim'e İshak'ı ayrıca müjdelediğini haber vermektedir. Halbuki bu ayetten daha önce geçen ayetlerde, Hz. İbrahim'e hediye edilen ve Hz. İbrahim tarafından kurban edilmek istenen çocuğın kıssası zikredilip bitirilmiş tir. Ayrıca aynı çocuğın Hz. İbrahim'e tekrar müjdelendiğı söylenemez. Ayrıca Allah Hz. İbrahim'e İshak'ı müjdelerken İshak'ın oğlu Yakub'u da müjdelemektedir. Allah'ın Hz. İbrahim'e ilerde evlat sahibi olacağını bildirdiğı çocuğunu kurban etmesini emretmesi mümkün değildir. Buradan da anlaşılıyor ki Hz. İbrahim'e müjdelenen ve kurban edilmesi istenen bu çocuk Hz. İsmail'dir.³⁶ Taberî, kendi dönemine kadar yaşamış alimlerin görüşlerini isim vererek zikretmiş ve kendi görüşünü ifade etmişse de, sonraki alimler onun kurban etmek istediğı oğlunun İsmail olduğu konusunda pek çok delil ileri sürmüşlerdir. Sözelimi Râzî, Hz. İbrahim'in kurban etmek istediğı çocuğunun Hz. İsmail olduğuna, öncekilerin görüşleri ve özel olarak da bu anlatımın çözümlemesine dayalı deliller sunmaktadır.³⁷

Bu anlatımda açık bir atıf olmadığı halde Hz. İbrahim'in kurban etmek istediğı oğlunun İsmail olarak yorumlanmasının asıl neden Arapların kendi soylarının Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e dayandırmaları olsa gerektir. İbn Mutahhar, insanların Arapların soyu konusunda ihtilaf ettiklerini, bazısına göre bütün Araplar İbrahim'in oğlu İsmail'den geldiğı gibi diğeri bazısına göre de Nemr'in İbrahim'in çocuklarından olmadığını, onun Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ın soyundan gelen Kahtan'ın çocuklarından olduğunu söylediklerini zikretmektedir. Aynı şekilde o, İbn İshâk'ın Yemenli nesep ilmiye uğraşan alimlerin kendilerinin İbrahim'in çocuklarından gelemediklerini ve Araplaşmış Araplar/*arabu'l-âribe* olduklarını söylediğini de zikretmektedir.³⁸ Arapların Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban etmek istediğı anlayışlarına bu kabulün etkisi olduğu düşünölmektedir.

Hz. İbrahim'in kurban etmek istediğı oğlunun İshâk olduğuna tarihsel olarak ilk doğum erkek çocukların, hür kadından olması uygulaması işaret etmektedir. Köle ve cariyelerin toplumsal statüsü, modern zamanlara kadar, hür insanlardan farklı olmuştur. Onlara verilen bu farklı statü, onların çocuklarına da yansımıştır. Kur'an'ın tarihsel uygulamalara dayanan kölelik kurumunun toplumsal olarak kaldırılması için teşvik edici nedenler ortaya koyduğı açıktır.

³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/598-599.

³⁶ Taberî, *age*, 19/596.

³⁷ Razi, *age*, 26/153-155.

³⁸ İbn Mutahhar, Tâhir el-Makdisî, *Kitâbu'l-Bed'i ve't-Târih*, trs, 4/105.

4. İlk Doğum ve Tanrı'ya Adama/Kurbanın Evrimi

Yahudi geleneğinde insanın kendi ilk doğum çocuğu ve yetiştirdiği her canlı türünün ilkleriyle ilgili anlayışların olduğu görülmektedir. Tevrat'ta, “*Rab Musa'ya, “Bütün ilk doğanları bana adayın” dedi, “İsraililer arasında insan olsun, hayvan olsun her rahmin ilk ürünü bana aittir*”³⁹ ifadesi bir emir olarak yer almaktadır. Habil, Tanrı'ya hayvanlarının ilk doğanlarını adanmıştır.⁴⁰ Bu gelenekte ilk doğum erkek çocukları için temel olarak iki uygulama söz konusudur. Bunlardan birisi bu kişilerin mirası/*inheritance* ve diğeri de kefaretidir/*redemption*. Onların mirasları konusundaki uygulama ilk doğum erkek çocuklarının iki kat miras almaları⁴¹ şeklinde bir hukuk normu olarak da biçimlenmiştir. Bu dinlere ait teolojilerde de ilk doğum erkek çocuklarının kefareatine ilişkin görüşler yer almaktadır.⁴² Aynı şekilde Tevrat'ta ilk doğumların mabede adandıklarına ilişkin tarihsel örnekler de mevcuttur. Sözelimi Elkannah ve Hannah'ın ilk oğlu Samuel mabede adanmıştır.⁴³

Yahudilik geleneğinde ilk doğum hakkında çeşitli anlayışlar gelişmiştir. Bir anneden doğan ilk kız çocuklarını değil de sadece erkek çocuklarını kapsamaktadır. Düşük veya doğum esnasındaki ölümler nedeniyle yaşama imkanı olmayan erkek çocuklar veya bir kız çocuğundan sonra doğan erkek çocuklar ilk doğum olarak kabul edilmemektedir. Yahudi olmayan anneden dünya gelen ilk erkek çocuklar adanma eyleminin dışında tutulmaktadır. Çünkü Yahudilikte bir kimsenin Yahudi toplumun tam üyesi olması, anne ile tanımlanırdı ve böyle olmaması durumunda da dönüştürme ritüelleri yapılırdı.⁴⁴

Kur'an'da bazı peygamberlerin Allah'tan erkek çocuk istediklerine ilişkin anlatılar bulunmaktadır. Hz. İbrahim de Allah'tan erkek çocuğu olması için dua etmiştir. Kur'an bir yandan kız çocuğu olanların olumsuz psikolojilerini yermektedir. Kendilerine bir kız müjdelendiğinde yüzlerini buruşturanlar, bu bağlamda eleştirilmektedir. Diğer yandan bazı elçilerin erkek çocuğunun olması için Tanrıya yakarışlarını da anlatmaktadır. Bu elçilerin erkek çocuklarının olması için Tanrı'ya yakarışlarının asıl nedeni, dinsel geleneği devam ettirmeleri için erkek çocuklarının olması-

³⁹ Çıkış 13:1-2.

⁴⁰ Yaratılış 4:4

⁴¹ Yasanın Tekrarı 21:17.

⁴² Seehecter, Solomon- Greenstone, Julius H., “First-Born, Redemption Of”, *Jewish Encyclopedia*, 5/396.

⁴³ I. Samuel 1:1-3. Samuel'in mabede adanması hakkında bkz. Hircs G. Emil, “Samuel”, *Jewish Encyclopedia*, 11/5.

⁴⁴ Yaakov, Ariel, “Still Ransoming The Firs-Born Sons”, *Human Sacrifice in Jewish and Christian Tradition*, Leiden-Boston 2007, 315.

dır. Bununla amaç asıl olarak dinsel geleneğın devam ettirilmesi olduğundan, onların bu istekleri olumlu karşılanmakta ve bir olgu olarak da Kur'an'da yer almaktadır.

İlk doğum erkek ocukların Rabb'e ya da mabede adanması ile birlikte kız çocuklarının mabede adanmasının bilinen ilk ve tek örneğini Hz. Meryem oluşturmaktadır. İmrân'ın hanımı gebe olduğu çocuğunu Tanrı'ya adanmıştır. Kur'an "*hani, İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnımdaki çocuğu zgür olarak sana adadım. Benden kabul et. şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" demişti*"⁴⁵ ayetinde buna işaret etmektedir. Taberî, bu ayetin yorumunda "karnımdaki çocuğu senin hizmetine adadım, yani onu senin hizmetinde bulunması ve başka bir şey için değil de kilisede sadece senin hizmetinde olması adadım"⁴⁶ demektedir. Fakat kız çocuğu doğurunca onun "*erkek kız gibi değildir*" sözü, erkek ve kız çocukları arasındaki ayrımcılığı değil, mevcut dinsel gelenek açısından kız çocuklarının Tanrı'ya adanmasının imkansızlığından türüdür. Dinsel geleneklerle uyuşmayan bu uygulama açısından o, Zekeriya'nın sorumluluğuna verilmiş ve özenle yetiştirilmiştir.

Hıristiyanlık geleneğine göre İsa, Rabb'e yani mabede adanmıştır. Bu eylemin kaynağı yine Rabb'in yasaı olarak belirlenmiştir. Luka'da, "*nitekim Rabb'in Yasası'nda, "İlk doğan her erkek ocuk Rab'be adanmış sayılacak" diye yazılmıştır*"⁴⁷ ifadesi mevcuttur. Buna ilaveten kendileri tarafından kabul edilen Rabb'in Yasası'nda buyrulduğu gibi, kurban olarak "*bir çift kumru ya da iki güvercin yavrusu*" sunmaları emredilmiştir.⁴⁸

Sonuç

Hz. İbrahim hakkındaki Kur'an'ın anlatımlardan birisi olan onun oğlunu kurban etme girişimi, Tanrı tarafından kendisine verilen bir emre dayanmamaktadır. Onun toplumsal ve kültürel farklılıkların olduğu iki tebliğ evrenindeki yöntemi, tebliği edeceği toplumun yapısına göre farklılıklar arz etmiştir. Tanrı tarafından farklı bir coğrafya ve kurulu dinsel geleneğın olduğu alanda, insan kurban etme geleneğinin varlığı görölmektedir. Hz. İbrahim, ilk doğum erkek çocuklarının Tanrı'ya kurban edildiği bir toplulukta tebliğ görevini yapmakla görevlendirildiğinde, bu toplumda dini bir gelenek olarak var olan bu uygulama, Tanrı tarafından kaldırılmıştır. Bu uygulama, ilk doğum erkek çocuklarının Tanrı'ya kurban edilmesi eylemi yerine, kefarete olarak Tanrı'ya yani mabede adanması uygulaması şeklinde devam etmiştir.

⁴⁵ Âl-u İmrân 3/35

⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/334.

⁴⁷ Luka 2:22.

⁴⁸ Luka 2:23.